

Miroslav Akmadža, *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja* (Zagreb; Sarajevo: Synopsis; Hrvatski institut za povijest, 2018), 450 str.

Jedan od naših najuglednijih povjesničara iz područja hrvatske povijesti nakon Drugoga svjetskog rata, poglavito tema vezanih za crkveno-državne odnose u bivšoj Jugoslaviji, i novom knjigom nastavlja minuciozno istraživanje te tematike. I prethodne knjige Miroslava Akmadže na sustavan su način osvjetljivale manje poznate i intrigantne događaje iz novije povijesti koji su bili podloga za različite interpretacije. Dovoljno je spomenuti njegova istraživanja arhivske građe vezane za intrige vezane uz kardinala Franju Šepera, najviše rangiranog Hrvata u hijerarhiji Katoličke crkve kao pročelnika Zbora za nauk vjere, o čemu Akmadža detaljno piše u knjizi *Franjo Šeper – mudrošću protiv jednoumlja*. Kardinal Šeper godinama je oko sebe imao niz svećenika koji su bili doušnici jugoslavenske tajne policije (Uprava državne bezbjednosti – UDBA), a jedan od njih bio je Rudolf Pukljak, koji se spominje i u ovoj novoj knjizi kada je na konferenciju biskupa 1952. odbio unijeti mikrofon za prislušivanje „pravdajući se da je psihički prenapregnut” (str. 73). On je u vrijeme Šeperova mandata u Zagrebačkoj nadbiskupiji bio ekonom Nadbiskupskoga bogoslovnog sjemeništa, a kardinal je u njega tada imao veliko povjerenje. Poglavito je osjetljiva tema o umiješanosti nekih prelata u pokušaj sprečavanja imenovanja za Šeperova nasljednika Franje Kuharića, koji nije bio podoban tadašnjim partijskim vlastima. To su teme koje su uglavnom prošle ispod radara javnosti i očito izazivaju nelagodu u političkoj i crkvenoj javnosti. Ovdje spominjemo kardinala Šepera, koji je bio i veliki protivnik staleških svećeničkih udruženja koja su osnivale partijske vlasti u bivšoj Jugoslaviji, što je tema nove Akmadžine knjige. Osnivanje staleških društava katoličkih svećenika: Društva svećenika sv. Ćirila i Metoda u Istri 1948., Udruženja katoličkih svećenika „Dobri pastir” u Bosni i Hercegovini 1950., Staleškoga društva katoličkih svećenika Narodne Republike Hrvatske 1953. (ne treba zaboraviti ni društva pravoslavnoga svećenstva odnosno muslimanskih vjerskih službenika, koji su im masovno pristupili), inicijativom čiji je pravi *spiritus movens* zapravo bila Služba državne bezbjednosti, nije imalo većega uspjeha – gledano s današnje povijesne distance – i s vremenom su ona nestala, prvenstveno zbog stava kardinala Stepinca i pojedinih biskupa. Knjigom *Biskupi, komunisti i svećenička udruženja* dobivamo cjelovitu i konciznu sliku o staleškim svećeničkim udruženjima u kojoj imamo izvrstan kronološki pregled svih relevantnih događaja, kao i uvid u rad represivnih tajnih službi bivše države. I opširna arhivska građa doprinosi vrijednosti knjige gledano u svjetlu nedavno promijenjenog Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, kojim se unapređuje dostupnost i korištenje arhivskoga gradiva u arhivima. Upravo je zato autoru postala dostupna velika arhiva UDBA-ine provenijencije, čiji se pojedini dijelovi ovdje objavljuju prvi put. Kako smo rekli, knjiga je sublimacija Akmadžine fokusiranosti na odnose Crkve i države te su fascinantni i dojmljivi broj i vrste izvora kojima se autor služio u njezinoj realizaciji. Među njima osobito treba izdvojiti razgovore i

ispitivanja koje je UDBA vodila s biskupima i svećenicima, poglavito onima koji su bili protiv udruženja, a u kojima se može vidjeti sva beskrupuloznost i brutalnost tehnike koju je totalitarni sustav koristio u obračunu sa svojim neistomišljenicima. Tu je još obilje dokumenata, transkripata, novinskih članaka, memoara i znanstvenih studija.

Uz „Predgovor” (str. 9–11,) knjiga se sastoji od šest poglavlja: „Osnivanja prvih staleških udruženja katoličkih svećenika” (str. 13–56), „Biskupi i svećenička udruženja” (str. 57–146), „Reakcije komunističkih vlasti na biskupsku odluku o zabrani svećeničkih udruženja” (str. 147–294), „Osnivanje i djelatnost Staleškog društva katoličkih svećenika Hrvatske” (str. 295–346), „Djelovanje Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine ‘Dobri pastir’” (str. 347–416), „Uloga UDB-e u osnivanju i djelovanju svećeničkih udruženja” (str. 417–430) te „Zaključka” (str. 431–434). Svaki od tih dijelova ima i više manjih podcjelina, a na kraju knjige su „Dodaci: Izvori, literatura, kratice i kazalo imena” (str. 435–450).

Već u „Predgovoru” Akmadža nabraja dosadašnju recentnu literaturu i autore koji su se bavili tom problematikom. Ovdje spominjemo radove samoga autora koji obrađuju tu temu: *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim*, knj. I: 1945. – 1966. (2014.); *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini i komunistički režim*, knj. II: 1967. – 1990. (2016.); *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.* (2004.); „Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima” (*Tkalčić*, br. 7 /2003). Jamačno će se čitatelji s pravom upitati o smislu vraćanja na već obrađenu temu, na što odgovara sam autor u uvodnom dijelu knjige: „Cilj ove knjige bio je, osim objave novih izvora, objediniti sva dosadašnja istraživanja u jedinstvenu cjelinu” (str. 11), u koju bi bila sublimirana sva recentna istraživanja i najnoviji izvori, u prvom redu materijali tajnih snimanja UDBA-e koji su odnedavno dostupni široj javnosti.

U prvom dijelu autor prikazuje situaciju nakon završetka Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji, kada totalitarna represija započinje obračun s Katoličkom crkvom kao jedinom preostalom vjerskom i nacionalno angažiranom organizacijom koja je imala veliki ugled i utjecaj u narodu. Vrhunac toga početnog udara komunističkoga režima bilo je uhićenje i montirano suđenje nadbiskupu Stepincu 1946. godine. I kada se u javnosti činilo da nakon početnoga udara na Crkvu počinje popuštati napetost, partijsko rukovodstvo započinje najveću akciju razbijanja jedinstva Katoličke crkve, uz pomoć njima lojalnih svećenika, osnivanjem staleških svećeničkih udruženja. Brižljivo pripreman plan trebale su koordinirati komisije za vjerske poslove i poznati svećenik-partizan mons. Svetozar Rittig, koji je bio i doživotni počasni predsjednik Društva katoličkih svećenika Hrvatske. Tako je počelo osnivanje svećeničkih udruženja, najprije u Istri pod nazivom Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda. Osnovano je 1948. u Pazinu, a na čelu mu je bio poznati istarski svećenik Božo Milanović, koji je status Društva počeo slati i u druge biskupije ističući da će uclanjenje u Društvo veoma koristiti samim svećenicima i Crkvi

u Hrvatskoj. Slično društvo osnovano je u Sloveniji (Društvo svetoga Cirila in Metoda, nastalo 1949.). Osnivanje Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine „Dobri pastir” pripremano je tijekom 1949. u vidu osnivanja Inicijativnoga odbora, koji su pokrenuli bosanski franjevci na čelu s fra Bonom Ostojićem, što je naišlo na širok odaziv u obje franjevačke provincije, osobito Bosanskoj.

U drugom dijelu autor detaljno opisuje odnose koji su vladali među biskupima u Jugoslaviji. Osnivanje udruženja uznemirilo je biskupe i oni su najprije 26. travnja 1950. donijeli odluku da se članstvo u udruženjima ne preporučuje, tj. „Non expedit”, a 26. rujna 1952. dogovorili su i potpisali izjavu „Non licet” (zabranjuje se), kojom su izričito zabranili osnivanje staleških svećeničkih udruženja i ućlanjivanje u njih. Ta se zabrana nije odnosila na istarsko udruženje svećenika, jedino koje je odobrio mjesni biskup. Odluci je prethodila preporuka Svete Stolice, koja je već imala slično negativno iskustvo u drugim komunističkim zemljama, te je time olakšala položaj naših biskupa, ali se izložila oštrim prosvjedima komunističkoga režima u Jugoslaviji. Većina biskupa bila je odlučna u primjeni „Non licet”, s poznatim prethodnim stavom nadbiskupa Alojzija Stepinca, a među aktivnim biskupima isticali su se Franjo Salis-Seewis, Ćiril Banić, Josip Pavlišić, Frane Franić i dr. U ovom poglavlju poglavito treba istaknuti cjeloviti UDBA-in stenogram zasjedanja Biskupske konferencije 24. i 25. rujna 1952. godine. Radi se o dragocjenoj višesatnoj snimci koja zorno pokazuje odnose u samoj Biskupskoj konferenciji i plastično nam prikazuje svu dramatičnost stanja izazvanog tom UDBA-inom pomno planiranom akcijom.

„Reakcije komunističkih vlasti na biskupsku odluku o zabrani svećeničkih udruženja” središnji je i najopsežniji dio knjige, a započinje „Elaboratom o neprijateljskoj djelatnosti klera i klerikalnih elemenata od početka 1953. godine do aprila 1957.” (str. 158), koji je izradila UDBA Narodne Republike Hrvatske i iz kojega je vidljivo koliko je važnost za tadašnju državu imao taj projekt. Također vidimo kako je totalitarni sustav pozivao na razgovor „neprijateljske biskupe”, njihova ispitivanja, određivanje novčanih kazni i nerealnih poreza ili organiziranje „spontanih” demonstracija (Split, Rijeka, Križevci i Makarska), koje su u nekim slučajevima završile i fizičkim obračunima. U nastavku autor prati zapisnike o ispitivanjima pojedinih biskupa i svećenika koje je provodilo Okružno javno tužilaštvo ili djelatnici UDBA-e. Obrađivani su Ćiril Banić (o šibenskom biskupu, nakon više ispitivanja, stoji opaska: „Kroz čitavi razgovor i saslušanja moglo se zapaziti, da je Banić samouvjeren i da se on ne boji i ako je znao nekoliko puta reći da ima iskustva s UDB-om” /str. 170/), Stjepan Bäuerlein, Kvirin Klement Bonefačić, Pavao Butorac, Mate Garković, Dragutin Nežić, Mihovil Pušić, Franjo Salis-Seewis i Josip Srebrnić. Nabranje tih imena, koja za manje upućene čitatelje nemaju neku važnost, ipak donosi vrijedna svjedočanstva vremena, kada jugoslavenski partijski vrh 1952. prekida diplomatske odnose sa Svetom Stolicom zbog njezina stava protiv svećeničkih udruženja i kada se mijenja taktika prema Katoličkoj crkvi u smislu javne re-

presije prema biskupima i svećenicima. Tako su tijekom i nakon tih ispitivanja procijenili da bi pokretanje sudskih postupaka protiv spomenutih biskupa i svećenika Jugoslaviji, koja je ovisila o zapadnim kreditima, učinilo veću političku štetu u domaćoj i međunarodnoj javnosti, ali se nije odustalo od permanentnoga političkog pritiska na „najradikalnije” biskupe.

U četvrtom poglavlju autor donosi sažeti pregled osnivanja, širenja, utjecaja i konačnoga odumiranja Staleškoga društva katoličkih svećenika. Ovdje imamo više zanimljivih dijelova, poglavito možemo vidjeti stav s jedne strane Josipa Broza Tita te s druge strane Alojzija Stepinca, Franje Šepera i Frane Franića, koji su pokazali iznenađujuću čvrstinu i ustrajnost, što je na kraju dovelo do konačnoga kraha projekta u koji je država uložila enormni personalni, materijalni, doktrinarni i ideološki trud. Na kraju je Društvo 1976. imalo jedva 65 svećenika od ukupno 2750 svećenika i redovnika u Hrvatskoj, što je bilo minorno s obzirom na to da su samo petnaestorica bili aktivni svećenici, te je i formalno prestalo s radom iste godine.

U Bosni i Hercegovini situacija je bila dosta složenija s obzirom na veći broj svećenika, poglavito franjevac, koji su pristupili Udruženju „Dobri pastir”. Mostarski biskup Petar Čule bio je u zatvoru od 1948., nakon što je digao glas protiv pokolja fratara u Širokom Brijegu i stalnoga antagonizma s partijskim vodstvom, pa je biskupijom upravljao njegov delegat Andrija Majić. Još od vremena prvoga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera odnosi biskupa s franjevcima bili su zategnuti, a svećenička udruženja dodatno su ih zaoštrila. Prema službenim podacima Zavoda za socijalno osiguranje Narodne Republike Bosne i Hercegovine od 29. svibnja 1954., u Udruženju „Dobri pastir” bilo je 209 svećenika, od čega 171 franjevac (str. 365). Iako je s vremenom broj franjevaca stagnirao, a mladi se nisu prijavljivali, državni je vrh do samoga kraja različitim metodama „mrkve i batine” pazio na svoje djelo. Tako je doživotni predsjednik Jugoslavije Tito 1973. odlikovao više franjevaca, od kojih neke i Ordenom bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem (str. 405), a pojedini svećenici bili su politički prilično aktivni. Primjerice, delegat Udruženja „Dobri pastir” fra Vlado Karlović održao je referat tijekom rada Republičkoga komiteta Socijalističkoga saveza radnog naroda u ime sva tri staleška udruženja u Bosni i Hercegovini (katoličkoga, pravoslavnoga i islamskoga), nazivajući njihov rad „konkretizacijom bratstva i jedinstva” (str. 407). Udruženje je osjetno izgubilo utjecaj kada su vlasti uhitile međugorskoga župnika Jozu Zovka, međutim nastavlja s radom sve do 27. lipnja 1990., kada povlače svoje delegate, praktički pred sam početak krvavoga raspada Jugoslavije.

U šestom poglavlju, koje se bavi ulogom UDBA-e u osnivanju i djelovanju svećeničkih udruženja, autor donosi opširan UDBA-in zapisnik u kojem je detaljno sažeta cjelokupna problematika glede staleških udruženja gledana iz njihova vidokruga. Prema dostupnim arhivskim podacima do kojih je autor došao za UDBA-u Narodne Republike Hrvatske iz 1956., bilo je 45 svećenika suradnika UDBA-e, a većina ostalih članova nalazila se na popisu kontakata operativnih djelatnika. Inače, među svjetovnim svećenicima na području Na-

rodne Republike Hrvatske u svojstvu suradnika te 1956. bila su 142 svećenika i 15 redovnika ili ukupno 744 crkvene osobe ili osobe u uskoj vezi s Crkvom (str. 427) koje su surađivale s njima.

U ovoj se knjizi najvrednijom čini Akmadžina istraživačka metoda. Radi se o prilično jednostavnom, ali istraživački vrlo zahtjevnom postupku kojim je, slikovito rečeno, laboratorijski pokazao kako psihički i fizički teror (ucjene, zastrašivanja, privođenje, prijetnje i privilegiji) stvara i mijenja pojedinačne biografije s ciljem da ti „promijenjeni” pojedinci počnu mijenjati odnose u crkvenim strukturama i tako pokušavaju ovladati procesima koji se događaju u samoj Crkvi ili barem utjecati na njih. Odabirom naoko nevažnih pojedinosti iz osobnih biografija svećenika (koji su bili u krizi zvanja ili u kakvu sukobu s biskupom) koji će poslije postati njihove ispružene ruke i suradnici Akmadža je na plastičan način ispričao priču o cijelom društvenom kontekstu u kojem se ona odvija, a to je komunistički totalitarizam koji nije štedio materijalne i ljudske resurse u ostvarenju svojih ciljeva, u ovom slučaju pokušaju uvođenja totalne ili barem djelomične kontrole Katoličke crkve u bivšoj državi. Sigurno će neki čitatelji ostati zaprepašteni brojem kontakata i suradnika koje je UDBA tijekom tih godina držala na vezi u samoj Crkvi, ali unatoč tomu do danas ostaje otvoren antagonizam između pristaša koji opravdavaju udruženja i protivnika tih udruženja. Iako donosi pregršt novih i cjelovitih izvora, knjiga ne pretendira biti konačni tumač te problematike, kako je istaknuo i sam autor, ali čitajući njezin sadržaj, jamačno dobivamo mnogo jasniju sliku i potpunije odgovore o toj tematici.

MIRKO ĆOSIĆ